
Székely Iván

Újra meg kellene tanulnunk felejtetni

Viktor Mayer-Schönberger: *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*.
Princeton University Press, 2009

Már nem emlékszünk, hogyan kell felejtetni. Mondhatnánk, elfelejtettünk felejtetni. – Ezzel a gondolattal indítja nemrég megjelent sikeres és vitákat keltő könyvét Viktor Mayer-Schönberger, az internetgazdaság és -politika neves szakértője, aki a Harvard Egyetem professzoraként eltöltött tíz év után jelenleg a szingapuri nemzeti egyetem Információ- és Innovációpolitikai Kutatóközpontjának¹ vezetője.

Mayer-Schönberger ismert személyiség az információs társadalom teoretikusai között, csakúgy, mint az internet szabályozásának, társadalmi jelenségeinek, vagy az e-kormányzat gyakorlatának szakterületein. Az általa művelt területek afféle fenegyerekének is tekinthető, bár ez nem annyira meglepő nyilatkozataiból, inkább életpályájából és publikációiból válik nyilvánvalóvá. Pályája a fizika, a műszaki informatika és a szoftverfejlesztés területeiről indult, nem állítható tehát, hogy nem érti, mi zajlik az információs társadalom technológiai szintjein. Miközben létrehozta a legtöbbet eladott osztrák szoftvert kifejlesztő cégét, már a nyolcvanas években jogot tanult, először Salzburgban, majd Cambridge-ben és a Harvardon, később a London School of Economics közgazdasági mesterdiplomáját is megszerezte, és információs jogból habilitált. Ilyen képzettséggel és háttérrel leginkább a jogi és közpolitikai területekhez sorolt tevékenységeket műveli, oktatási és szakmai téren egyaránt, valójában azonban szemlélete interdiszciplináris megközelítésű. Ebben a könyvében társadalomtudományi területekre (is) merészkedik, pszichológiai és szociológiai ismereteket, érvrendszereket használ.

Delete. A könyv címe nem hagy kétséget: a szerző nem tartozik azok táborába, akiknek kórusa az örök emlékezetet, a digitális memóriát, minden információ örökre történő megőrzésének, bárhol, bármikor történő visszakereshetőségének és elérhetőségének ígéretét, vagy általánosságban az egyéni és társadalmi problémáknak az új technológiák által elérhető megoldását dicsőíti. A szerző egy kényes témáról, a felejtés szükségességéről, egyéni és társadalmi előnyeiről ír, és mindezeknek a nehézségéről, szinte lehetetlenné válásáról a mai számítógépesített társadalomban.

Nem ő az első, aki ezt a gondolatot felveti. A nemzetközi tudományos életben, szakmai fórumokon többen foglalkoztak már ezzel a problémakörrel, a recenziót is beleértve, például Jean-Francois Blanchette és Deborah G. Johnson, akiknek „Data retention and the panoptic society: The social benefits of forgetfulness” című tanulmánya már nyolc évvel ezelőtt meggyőzően exponálta a témát és a felejtés híveinek érvrendszerét. Mayer-Schönberger azonban könyvet írt, ráadásul jól megírt, olvashányos,

¹ Information + Innovation Policy Research Centre, Lee Kuan Yew School of Public Policy, National University of Singapore.

és nemcsak egy szűk szakmai körnek, hanem minden érdeklődő értelmiségi olvasónak szánt könyvet.

Előrebocsátom: a probléma felvetésével és a szerző főbb állításainak többségével egyetértek. Amit hiányolok, azt voltaképpen nem is a kötet gondolatmenetéből hiányolom, inkább a további diskurzus szükségességét kívánom hangsúlyozni, más szóval arra szeretném ösztönözni az olvasót, hogy e kötet elolvasásával ne gondolja lezártnak a témát.

Az általános értelmiségi olvasóközönségnek szóló könyvek íratlan szabályai szerint a kötet „sztorizással” indul, olyan történetekkel, amelyek az olvasót a továbbolvasásra serkentik, hogy aztán fejcsoválva egyetértsen vagy vitassa a történetek példaértékűségét. Megismerhetjük a tanári diplomáját elvesztő fiatal nőt, aki kalózzelmezben, itales műanyagpohárral a kezében pózolt egy fotón, amit feltett a *MySpace* oldalára, így az éber egyetemi vezetés levonhatta a következtetést erkölcsi alkalmatlanságáról. Megismerhetjük az idős, elismert szakembert, aki az 1960-as években LSD-fogyasztás miatt kihágást követett el, és most – hála a mindent megőrző digitális emlékezetnek – hetvenéves korában kapta el egy határőr, hogy mint gyanús elemet, megakadályozza az országba való belépésben. Szerencsétlen véletlen, vagy rendszerhiba? A „Részeg kalóz” c. fejezet számos tényadatot sorol fel az utóbbi alátámasztására, olyanokat, amelyeket külön-külön triviálisnak tartunk, de együttesen nem szoktunk végiggondolni.

A látszólag könnyed első fejezet után a szerző átvált (vagy visszakapcsol) az elemző igénnyel fellépő könyvek elvárt struktúrájára. Egy teljes fejezetet szentel az emlékezés és a felejtés pszichológiájának és társadalmi következményeinek bemutatására, részletesen elemelve a különféle emlékezés-típusokat és a „külső memória” műfajait és technikáit.

A felejtés társadalmi hatásairól szóló fejezet, paradox módon, a tökéletes emlékezőgép illúzióival kezdődik, H. G. Wells „világagyától” Gordon Bell nyakban hordható, Microsoft-támogatta *MyLifeBits* információrögzítő berendezéséig. A könyv ugyan adós marad vele, de megérne egy komolyabb diskurzuselemzést, hogy miért és kiknek körében népszerűek ezek a minták (hiszen ez tekinthető a népszerű utópiának, és a *Delete* az apokrif gondolatnak), és milyen társadalomkép és érderendszer áll mögöttük. Megérné a fáradságot annak elemzése is, hogy az örök emlékezet és információmegőrzésen túlmenően kik és miért írnak vagy beszélnek az új információs és kommunikációs technológiáknak kizárólag az áldásos hatásairól és pozitív társadalmi potenciáljáról (legfeljebb a digitális leszakadás veszélyeit megemlítve, de azokat is csak azért, hogy a leszakadókat mielőbb fel lehessen zárkóztatni a kívánatos szintre), és vajon ők maguk mennyire internalizálják e nézeteket. Miért beszélünk kizárólag e-demokráciáról, és sohasem e-diktatúráról vagy annak lehetőségeiről? Miért tekintjük ez utóbbi gondolatokat káros „veszélydiskurzusoknak”, konzervatív, inkompetens, a mai kor lényegét nem értő megnyilvánulásoknak?

Mayer-Schönberger meglepészik azzal, hogy konstatálja: amíg az emberiség eddigi történetében a felejtés a természetes és az emlékezés a kivételes, a jelentőséggel bíró mozzanat, mára megfordult a helyzet, a felejtésre lassan már módunk sincs. Itt talán még egy fontos érvet felsorakoztathatott volna a szerző, az emlékezet-őrző intéz-

mények értékelő-szelektáló tevékenységét, ami nem válik feleslegessé csupán azért, mert olcsó a tárhely és gépesíthető a hozzáférés.²

A hatalomról és az időről szóló, a nem-felejtés következményeit elemző fejezet kétszintűen tagolt egységeiben a szerző sorra veszi egyfelől a digitális emlékezet hatalmi vetületeit, az információmegőrzés tartósságának, olcsóságának, átfogó voltának hatásait, másfelől az idő szerepének megváltozását az információk felhasználásában. Az első területen eljut az egyéni szabadság és önrendelkezés beszűkülésének felismeréséig (ami meglepő lehet azok számára, akik e technikai lehetőségeket az emberiség felszabadító vívmányainak, a tér és idő béklyóitól való megszabadulás garanciáinak hajlamosak tekinteni), valamint a tudatos viselkedés torzulásainak leírásáig. Ez utóbbi gondolat rövid kifejtése voltaképpen a továbbfejlesztése a német alkotmánybíróság nevezetes 1983-as ítéletében megfogalmazott tételnek, miszerint az, hogy nem tudjuk, kommunikációs partnereink milyen információk birtokában vannak rólunk, befolyásolja viselkedésünket, véleménynyilvánításunkat, korlátozza cselekvési és döntési szabadságunkat, s ez társadalmi szinten torzítja az emberek viselkedését. Itt azonban nem egyetlen partnerről van szó: a rólunk szóló információk potenciális megismerőinek és felhasználóinak még csak a körét sem ismerjük (vagy ha igen, tévesen).

Érdekesek a szerző következtetései az idő fogalmának és az idő érzékelésének megváltozására vonatkozóan. Mayer-Schönberger azt állítja, hogy a múltbéli eseményekre vonatkozó információknak a friss információkkal megegyező minőségű elérhetősége és felhasználhatósága paradox módon nem a múlt eseményei iránti érdeklődést fokozza, hanem éppen ellenkezőleg, irrelevánssá teszi a múlt és a jelen különbségeit, és ezáltal még inkább közömbössé teheti a folyamatos jelenben élő felhasználókat a múlt iránt. Annak felismerése pedig, hogy digitális eszközökkel a múlt még könnyebben manipulálható, mint korábban, az időbeliségüket egyre inkább elvesztő forrásoknak a megbízhatóságába vetett bizalmat is csökkenti.

Van-e megoldás? Viktor Mayer-Schönberger túllép a problémakatalógus felállításán, és lehetséges megoldási lehetőségeket, forgatókönyveket sorakoztat fel. Noha ezeknek a gyakorlati megvalósíthatósága ma kétséges, érdemes elgondolkozni rajtuk.

Az első a digitális absztinencia. Ez radikális, kivonuló típusú válasz³ a fejleményekre. Nehezen, inkább csak részlegesen megvalósítható stratégia: kissé olyan, mintha a városi levegő mérgező voltára panaszkodóknak azt ajánlanánk, hogy járjanak lóháton vagy lóvontatta kocsikkal. Mindazonáltal a részleges absztinencia vagy legalábbis egy csekély mértékű odafigyelés is jobb a káros mellékhatások szempontjából, mint a teljesen naiv vagy hurrá-optimista internethasználat. A második lehetőség a magánélet jogi védelmének erősítése, az adatgyűjtés korlátozása. A szerző negatív történelmi példaként a hollan-

² E gondolatokról lásd bővebben Székely I.: A négy archívumi világgép c. tanulmányát az Információs Társadalom 2007. évi 3. számában.

³ A recensens az 1990-es évek közegében négy választípust különített el: a beletörődő, a gépromboló, a kivonuló és a garanciákat követelő választípust (lásd Székely I.: Az egyén és az információs hatalom, *Eszmélet*, 27. szám, Budapest 1995). Érdekes, hogy korábban a második világháború utáni legtöbb „kivonuló” mozgalom ideológiájában felfedezhető volt az információs önrendelkezés igénye, ami párosult a tömegkommunikációtól (elsősorban az elektronikus médiától), a fogyasztói szokásokat befolyásoló reklámoktól, a modern technika eszközeitől való függetlenedés igényével; a mai kivonulók pedig éppen a modern IKT eszközeivel kívánják megteremteni a nagyvárosi létből, az intézményrendszerrel való függetlenedésük lehetőségeit.

diai zsidók és cigányok deportálását és kivégzését említi, amelyhez kiváló segítség volt a náci német erők számára a holland kormányzatnak az 1930-as években létrehozott korszerű nyilvántartása. (Ha magyar példát akart volna említeni, meg kellett volna elégednie a német családok pontos nyilvántartás szerinti kitelepítésével.) A jogi garanciák – főleg Európában – már megvannak, de éppen az IKT sajátosságai miatt nem érvényesíthetők megfelelően. A harmadik lehetőség éppen ezért a digitális jogkezelés (*Digital Rights Management, DRM*) infrastruktúrájának kiterjesztése a copyright területéről a személyes adatok kezelésének területére. E megoldást elvi szinten többen javasolták már Kenneth Laudontól Lawrence Lessigig, s bár Mayer-Schönberger egy közelmúltbeli írásában éppen Lessig demisztifikálását tűzte ki célul,⁴ itt hosszasan elemzi a *DRM* lehetőségeit – annak ellenére, hogy ő sem ért egyet a *DRM tulajdonjogi* megközelítésével. Érdekes módon a szerző nem foglalkozik azokkal a privátszférát erősítő technológiákkal (*Privacy Enhancing Technologies, PETs*), amelyek legfejlettebbjei⁵ éppen ilyen infrastrukturális célokat kívánnak megvalósítani, sőt a *PET* kifejezést nem is említi.

A negyedik megoldási lehetőség a kognitív alkalmazkodás. Egyes teoretikusok abban bízhatnak, hogy akármilyen gyors is a változás, az emberi kultúra adaptálódni fog a digitális memóriakezelés sajátosságaihoz. Ehhez az adaptálódáshoz nem lesz szükség a társadalom megváltozásához, a változás a tudatunkban fog végbemenni, és a kitörölhetetlen digitális memória „leragadását” úgy fogjuk kivédeni, mint ahogy egy teflonserpenyő ledobja magáról az égett ételmaradványokat. Mayer-Schönberger azonban szkeptikus a kognitív alkalmazkodás esélyeit illetően; a tudati változásokat sokkal lassabbnak ítéli, mint a technológia közvetlen társadalmi hatásait.

Az ötödik felsorolt megoldási lehetőség az „információs ökológia” elveinek alkalmazása. Ez bizonyos információk – és itt elsősorban személyes információkról van szó – korlátozott mértékű kezelését és korlátozott idejű tárolását jelenti. Ilyen szemlélettel nyilván nem kerülhetett volna sor az említett deportálásokra, kitelepítésekre, de szűkebb régiókban rossz példaként említhetnénk akár a délszláv háború egyik fejezetéből a koszovói albánok kiűzését országukból, a származásukat őrző nyilvántartások alapján. A sok vitát kiváltó nemzetközi adatmegőrzési irányelvek, rendeletek⁶ éppen ennek a szemléletnek és jogi rendszernek mondanak ellent, terrorista fenyegetettségre és biztonsági okokra hivatkozva.

Végül a hatodik elvi megoldás a „tökéletes kontextualizáció”, más szóval a teljes átláthatóság lenne, amely megszüntetné a köz és magán, a megfigyelő és a megfigyelt, az információs szempontból erősebb és gyengébb fél közötti különbségeket. Ez éppen hogy az információknak a mainál is átfogóbb, mindenre kiterjedő rögzítését, megőrzését és visszakereshetőségét jelentené. A szerző azonban bírálja a tökéletes kontextualizáció forgatókönyvét is, amit összeférhetetlennek tart az emberi viszonyok

4 Demistifying Lessig. *Wisconsin Law Review* 714 (2008). http://www.vmsweb.net/attachments/pdf/Lessig_VMS.pdf

5 Például a *PRIME* rendszer (<http://www.prime-project.eu>) és utóda, a *PrimeLife* (<http://www.primelife.eu>).

6 Éppen e recenzió írása közben érkezett a hír, hogy a német szövetségi alkotmánybíróság – a mind-egyik példátlan esetként közel harmincezer német állampolgár beadványa nyomán – megsemmisítette az adatmegőrzési irányelvet a német jogba átültető törvényt. Talán a német történelmi tapasztalat is közrejátszik ebben a civil érzékenységben, és talán a mi történelmi tapasztalataink összessége, „komp-ország” mivoltunk is közrejátszik saját érzéketlenségünkben.

és az időbeli történések foglyaiként kialakult gondolkodásunkkal, azzal a móddal, ahogyan döntéseinket meghozzuk.

Egyik megoldás sem tökéletes tehát – mit javasol akkor a szerző? Javaslat, amelyet a felejtés újbóli bevezetéséről szóló fejezetben fejt ki, voltaképpen egyszerű: minden digitálisan tárolt információnak legyen „lejárati ideje”, s csak addig maradjon megőrzött és elérhető, amíg ez az időtartam le nem telik. A lejáratot főszabályként az határozhatja meg, akire az információ vonatkozik, vagyis alapesetben maga az internethasználó. Mayer-Schönberger számos technikai és egyéb aspektusát elemzi a lejárat időn alapuló digitális memóriának, felveti az alku lehetőségét is, és – talán túlzott optimizmussal – kedvező jelként értékeli azt, hogy a közelmúltban a Google, a Yahoo és más információmegőrző óriások felhasználói nyomásra csökkentették a személyazonosításra alkalmas formában megőrzött információk tárolási időtartamát. Mindeközben nem feledkezik meg arról a tényről, hogy az információk *egy része* tartós megőrzést érdemel, ahogy az az emberiség eddigi történelme során kialakult és gyakorlattá vált.

Az olvasó talán itt szembesül először azzal a hiányérzettel, hogy a könyv csak a *humán* vonatkozású információk megőrzéséről, illetve szelektálásáról és felejtéséről szól, vagyis az emberekre és közösségeikre vonatkozó információkra szorítkozik, és nem foglalkozik a nem-humán jellegű, például tudományos-technikai adatok, így csillagászati, időjárás, magfizikai vagy akár forgalomszervezési adatok digitális megőrzéséről. Valóban, állításainak érvényessége a szerző szándékai szerint is csak a humán szférára terjed ki: Mayer-Schönberger nem kíván érvelni a más típusú információk „örök emlékezete” ellen, ez a lehatárolás azonban csak implicite jelenik meg a műben.

Viktor Mayer-Schönberger érdekes és meggyőző egyéniség, ért is ismertségének növeléséhez, honlapján⁷ még MiG 25-ös vadászgépen utasként tett sztratoszférikus repülőútját is megnézhetjük, ezt a könyvét azonban nem csupán népszerűségének növelésére vagy extravaganciájának bizonyítására írta. Az olvasmányos formában tált mondanó meggyőződését tükrözi. Nem írta meg könnyen, személyes elmondása szerint sok kollégája tanácsát kikérte, s ennek alapján csiszolta példáit, érveit. A nehézségeket azonban – egy felejtésről szóló könyvhöz illően – igyekezett elfelejtetni, és ez sikerült is neki, ahogy a bevezetőben írja. Most az olvasón a sor, hogy ha magát a könyvet el is felejteti idővel, annak gondolatmenetét és érveit később is fel tudja idézni, és segítségével újra megtalálja az emlékezés értékei mellett a felejtés egyéni és társadalmi előnyeit, még a digitális technológia korszakában is.

Székely Iván

társadalmi informatikus az adatvédelem és az információszabadság multidiszciplináris területeinek nemzetközileg ismert szakértője és kutatója, az OSA Archivum főtanácsadója, a BME docense. Kandidátus (szociológia). 1995 és 1998 között az új adatvédelmi biztosi hivatal egyik alapítója és főmunkatársa. A BME mellett az ELTE Szociológiai Intézetében, a CEU-n és a Budapesti Kommunikációs Főiskolán indított új, interdiszciplináris jellegű kurzusokat. Számos tanulmány és szakkönyv szerzője, szerkesztője; az IKT vonatkozású törvényhozás nemzetközi szakértője, kormányzati információs stratégiai dokumentumok társszerzője, a nyilvánosság és titkosság témakörével foglalkozó nemzetközi kutatócsoportok aktív résztvevője.

E-mail: szekelyi@ceu.hu

⁷ <http://www.vmsweb.net>